

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ, ՄԻԶԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ,
ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ, ԲԱՂԱԲԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ,
ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

«ՂԱՐԱԲԱՂ» ԿՈՄԻՏԵԻ ԶԵՐԲԱԿԱԼՈՒՄԸ*

Հրանտ Աբրահամյան

Բանալի բառեր՝ երկրաշարժ, փրկարարական աշխատանք, աղետի գոտի, մա-
մուլ, տեղեկություն հավաքել, ղեկավար մարմիններ, ակտիվիստների հետապնդում,
բռնություններ:

1988 թ. դեկտեմբերի 7-ի ժամը 11 անց 41 թուպեին աշխարհացունց երկրաշարժը
մեծ և ավերիչ հետևանք թողեց Խորհրդային Հայաստանի վրա: Մի քանի թուպե անց
ամբողջ աշխարհն իմացավ այդ մասին: Բոլոր տեղերից իրենց ցավակցությունն էին
հայտնում և օգնության ձեռք մեկնում ողբերգության մեջ գտնվող հայ ժողովրդին: Տա-
րերային աղետն ընդգրկել է ավելի քան 700 հազար բնակչությամբ տարածք: Դեկտեմ-
բերի 9-10-ին Հայաստանում, իսկ 10-ին ամբողջ երկրում սուգ հայտարարվեց: Դեկ-
տեմբերի 8-ին Իրապարակվեցին Հայկոմկուսի կենտկոմի, Հայկական ԽՍՀ Գերագույն
խորհրդի և Հայկական ԽՍՀ Նախարարների խորհրդի դիմումը և հայտարարությունը
հանրապետության բոլոր աշխատավորներին: Երկրաշարժի հետևանքները վերացնե-
լու համար ստեղծվում է կառավարական հանձնաժողով, որը կուսակցական և կառա-
վարական մարմինների հետ միասին անհրաժեշտ միջոցներ էր ձեռնարկում փրկա-
րար աշխատանքներ կազմակերպելու և տուժածներին օգնություն ցույց տալու հա-
մար: Ստեղծվում է նաև ԽՍՀԿ Կենտկոմի քաղբյուրոյի հանձնաժողով՝ ԽՍՀՄ Նախա-
րարների խորհրդի նախագահ Հ. Ի. Ռիժկովի գլխավորությամբ: Իր այցելությունն ԱՄՆ
ընդհատեց ԽՍՀԿ Կենտկոմի գլխավոր քարտուղար, ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նա-
խագահության նախագահ Մ.Ս. Գորբաչովը և վերադարձավ, իսկ արդեն դեկտեմբերի
10-ին աղետի գոտում էր:

Այդ ժամանակ ի նչ էր տեղի ունենում Երևանում: Ղարաբաղյան շարժման Հայաս-
տանի կոմիտեի («Ղարաբաղ») անդամները փրկարարական լայն աշխատանք էին
ծավալել: Երկրաշարժի օրը կոմիտեականները գրողների միության շենքում երեք սեն-
յակ էին զբաղեցրել, ստեղծել շտաբ և սահմանել շուրջօրյա հերթապահություն, որտե-
ղից հրահանգներ էին ուղարկում իրենց ենթակա կոմիտեներին, կապեր հաստատում
բազմաթիվ կազմակերպությունների և հիմնարկությունների հետ:

Կոմիտեականներն այդ օրերին հանրահավաք, գործադուլ կամ այլ բնույթի պա-
հանջեր չէին կարող առաջ քաշել: Համբարձում Գալստյանը հետագայում՝ 1989 թ.
ապրիլի 18-ին, Բուտիրկայում գրած «Երկրաշարժը և Ղարաբաղյան շարժումը» աշ-
խատանքում նշել է, որ «Ղարաբաղյան շարժումը միառժամանակ մոռացնել տվեց Ար-
ցախի և մնացած բոլոր այլ հիմնահարցերը»: Նա վկայում է, որ «դեկտեմբերի 8-ի ա-
ռավոտյան կոմիտեն դիմել է հանրապետության ղեկավարությանը՝ առաջարկելով
նրան տնօրինել շարժման տրամադրության տակ եղած բոլոր ուժերն ու հնարավոր-
ությունները, սակայն այս, ինչպես նաև այլ բնույթի հետագա բոլոր դիմումները ղեկա-

* Հոդվածն ընդունվել է 08.12.16:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել ՄՍՀ պատմության ամբիոնը:

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԼՐԱՏՈՒ 2017

վարությունն անպատասխան թողեց» [1]: Չնայած մերժմանը՝ շտաբում հավաքում էին հազուստ, սննդամթերք, դեղեր և այլ անհրաժեշտ իրեր: Բնակչությունը խմբերով գալիս էր շտաբ՝ տեղեկություններ համալու երկրաշարժի գոտուց: Կոմիտեականները նաև կենտրոնացնում էին ավտոմեքենաներ, հավաքագրում ջոկատներ՝ աղետի գոտի ուղարկելու համար: Նրանց արածը մի կաթիլ էր օվկիանոսում: Մինչդեռ աղետի գոտում հսկայական աշխատանքներ էին պահանջվում:

1988 թ. դեկտեմբերի 8-ին Ղարաբաղյան շարժման Հայաստանի կոմիտեն հանդես եկավ երկու հայտարարությունով, որոնցից մեկը պահանջում էր վերացնել պարետաշին ժամը Երևանում, որը մտցվել էր նոյեմբերի 25-ին, անհապաղ փակել Հայկական ատոմակայանը, Ադրբեջանից Հայաստան բռնագաղթածների մի մասին տեղավորել Լեռնային Ղարաբաղում: Մյուսում՝ դիմելով ողջ աշխարհի երկրների կառավարություններին, հասարակական կազմակերպություններին և բարի կամքի տեր մարդկանց, ուժեր պատրաստակամություն էին հայտնել նյութական օգնություն ցույց տալ Հայաստանի աղետյալներին, խնդրվում է հրաժարվել ԽՍՀՄ Արտաքին առևտրի բանկին տարադրամ փոխանցելուց և առաջարկվում է Եվրոպայում ու Ամերիկայում ստեղծել օգնություն կազմակերպող երկու կենտրոն[2]: Այդ փաստաթղթերում պարզորոշ երևում է կոմիտեականների կողմից ընդհանուր իրավիճակի ոչ ճիշտ գնահատում:

Երկրի առաջին դեմքի՝ Մ. Գորբաչովի երևալը Լենինականում և Երևանում ժողովուրդը դիմավորեց ոչ բարեհաճ: Երբ բնակչությունը նրան ուղղեց Լեռնային Ղարաբաղի վերաբերյալ հարցեր, նա զարմացավ: Կենտրոնական և Հայաստանի հեռուստատեսության թղթակիցների հետ դեկտեմբերի 11-ին ունեցած հարցազրույցում նա պատմում է. «Երեկ Երևանում ինձ հարց տվեցին, թե ինչպիսին կլինեն հարաբերությունները, մենք ինչպես երկխոսություն կհաստատենք ոչ պաշտոնական կազմակերպությունների հետ: Նորից Ղարաբաղի թեման... Եվ առաջին հերթին ասացի՝ կանգ առեք... Այժմ այսպիսի դժբախտություն է, ուր ամբողջ երկիրը, ամբողջ աշխարհն է տազնապում նրա համար, ինչ տեղի է ունեցել Հայաստանում, ինչ պատահել է հայ ժողովրդի հետ...»: Այս անդրադարձնալով Ղարաբաղյան հիմնախնդրին նշում է. «Բայց գիտեք, այժմ Ղարաբաղի թեման օգտագործում են անազնիվ մարդիկ, քաղաքական դեմագոգները, արկածախնդիրները, ավելին՝ կաշառակեր հանրությունը... Այստեղ ստեղծել են սև բաձկոնավորներ, սպիտակ բաձկոնավորներ, մուրուքավորներ՝ թե՛ Ադրբեջանում և թե՛ Հայաստանում: Ճնշում են գործադրում դեպուտատների վրա, ճնշում են գործադրում կառավարության վրա... Ես կարծում եմ նրանք չեն խուսափի պատասխանատվությունից: Մենք արդեն ձեռնամուխ ենք եղել այդ գործին, այն կհասցնենք մինչև վերջ... Իսկ Ղարաբաղի պրոբլեմը կգրավի իր տեղը, որպիսին այն պետք է լինի» [3]: Մ. Գորբաչովը չթաքցրեց, որ պատասխանատվության կենթարկվեն «քաղաքական դեմագոգները, արկածախնդիրները... կաշառակեր հանրությունը»: Երկրի ղեկավարի այդ հայտարարությունը դատարկ խոսք չէր: Հենց այդ օրն էլ նոր պարետ նշանակված գեներալ-լեյտենանտ Ա. Մ. Մակաշովը գրահամեքենաների և մի քանի հազար սպառազեն զինվորների, դեսանտային զորամիավորումների օգնությամբ գորղների տանը ձերբակալեց Վազգեն Մանուկյանին, Լևոն Տեր-Պետրոսյանին, Բաբկեն Արարքցյանին, Սամվել Գևորգյանին և Ալեքսան Հակոբյանին: Այդ օրը ձերբակալվում է 22 մարդ, որոնք ենթարկվում են 30 օրվա վարչական կալանքի: Նրանք ձերբակալվել էին իբրև «հատուկ գոտու և պարետային ժամի ռեժիմը խախտելու» համար, բայց թե ե՞րբ, որտե՞ղ և ի՞նչ պայմաններում էր կատարվել այդ չարագուշակ «խախտումը», դեռևս մնում է գաղտնիք: Այդ անօրեն ձերբակալություններից փողոց դուրս եկած բնակչությունը Լենինի և Հոկտեմբերյան անունը կրող պողոտաներում ներքին ծառայության մեքենայացված զորամասերի կողմից ենթարկվեցին

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԼՐԱՏՈՒ 2017

դաժան ծեծի: Շարժման հասեցին հորինվում էին նորանոր «անբարոյական մեղադրանքներ» [4]: Դրանում առաջնությունը պատկանում էր «Սովետական Հայաստանե թերթին, որը հայտարարում է, թե կոմիտեականները և ոմանք «փորձում են համաժողովրդական վշտից քաղաքական կապիտալ ստեղծել», «ծգտում են հանրապետության աշխատավորներին ցույց տալ, որ իրենք և միայն իրենք են գլխավոր դերը խաղում երկրաշարժի հետևանքների վերացման գործում»: Թերթը շարունակում է, որ կոմիտեականներն իրենց աշխատանքին պատկառելի տեսք տալու համար շտաբ են ստեղծում գրողների միության շենքում՝ զբաղեցնելով երեք սենյակ: Թերթն այնուհետև կեղծում է, թե Համբարձում Գալստյանը «կոչ է անում չենթարկվել հասարակական կարգ ու կանոնը պահպանող ուժերին», իսկ Աշոտ Մանուչարյանը ասում է՝ «Մենք կստիպենք մեզ վրա կրակել», Վանո Սիրադեղյանն էլ հորդորում է բանակցություն չվարել զինվորականների հետ[5]:

«Ղարաբաղ» կոմիտեի դեմ ոչ միայն հանրապետական մամուլն էր ստեր հորինում և վարկաբեկում, այլև կենտրոնականը: «Պրավդա», «Իզվեստիա», «Սոցիալիստիչեսկայա ինդուստրիա», «Կրասնայա զվեզդա», «Սովետական կուլտուրա» և այլ կենտրոնական թերթեր ու լրատվամիջոցներ կոչ էին անում հեռու մնալու կոմիտեականներից: «Պրավդա»-ի դեկտեմբերի 16-ի համարում թերթի թղթակից Միրոսլավ Բուժկովիչը «Մարտահրավեր բանականությանը և պատվին» հողվածում հայտարարում է, թե «Ղարաբաղ» կոմիտեի պարագլուխները «հանդես են գալիս ընդդեմ հանրապետության և միութենական կառավարությունների բոլոր գործողությունների», փորձում են ցույց տալ, թե իբրև «հենց իրենք են կրում հասարակ մարդկանց հոգսերի գլխավոր ծանրությունը»: Մ. Բուժկովիչը գրում է, թե «Ղարաբաղ» կոմիտեի պրովակատորները... Կոմիտեի անդամները ժողովրդի համար «անհանգստացած» լույս են ընծայում ինֆորմացիոն բյուլետեններ, դիմումներ, խնդրագրեր և ուղարկում ՄԱԿ: Ահա այսպես է թխվում «Ղարաբաղ» կոմիտեի պարագլուխների աշխատանքի «ցուցամուլությունը», պարագլուխներ, որոնք փորձում են ապակողմնորոշել հասարակական կարծիքը»: Իսկ «ժամանակ» հաղորդումը գերազանցում էր բոլորին: Դեռևս ազատության մեջ գտնվող Աշոտ Մանուչարյանը, հանդես գալով «Ինչպես այդ եղավ» հողվածով, պատասխանում է այդ հերյուրանքներին, բացատրում է, որ երկրաշարժի օրը Ղարաբաղյան շարժման Հայաստանի կոմիտեի համարյա բոլոր անդամները մեկնել են աղետի վայրը: Վերադառնալուց հետո նույն երեկոյան գրողների տանը ստեղծում են շտաբ աղետի շրջանում շարժման մասնակիցների աշխատանքները համակարգելու համար: Աշոտ Մանուչարյանը նշում է, որ իրենք այդ ժամանակ իրենց պատկերացնում էին կառավարական հանձնաժողովի օգնականներ: Կապվում են կառավարության հետ և պայմանավորվում իրենց գործողության մասին: Սակայն, ինչպես նշվել է, դեկտեմբերի 8-ի երեկոյան պարզ է դառնում, որ աղետի գոտում աշխատանքների կենտրոնացված կազմակերպման մասին խոսք լինել չէր կարող, որովհետև հարյուրավոր ձեռնարկություններ իրենց շարասյուները տեխնիկայով, մեքենաներով, մարդկանցով ուղարկվել են աղետի վայրերը, սակայն տեղում աշխատանքները կազմակերպող չկար: Ըստ Աշոտ Մանուչարյանի՝ երկրից և աշխարհի բոլոր ծայրամասերից եկած օգնությունը ստեղծված քառսի պատճառով չէր հասնում այնտեղ, ուր անհրաժեշտ էր: Շատ դեկավարներ բացարձակ անընդունակ էին դեկավարելու այդ վիճակը: Ելնելով այդ ամենից՝ Ղարաբաղյան շարժման Հայաստանի կոմիտեն իր տեղական կազմակերպությունների միջոցով լայն աշխատանք է ծավալում, կազմակերպում է կամավորական ջոկատներ, ամեն օր միջին հաշվով 60-70 ավտոբուս կամավորներ է ուղարկում աղետի շրջան, դուրս բերված բնակիչներին տեղավորում է գրողների տանը հերթագր-

ված բնակիչների տներում: Հարյուրավոր կանայք դեկտեմբերի 10-ին հավաքվել էին գրողների տան մոտ՝ իրենց հուզող հարցերի պատասխանները իմանալու: Շրջանի պարետի հետ համաձայնեցնելով՝ Աշոտ Մանուչարյանը ելույթ է ունենում հավաքվածների առաջ և տալիս մի շարք հարցերի պատասխաններ: Մարդիկ դժվարությամբ էին ցրվում, տեղեկությունների կարիք ունեին: Այնուհետև պատմում է շրջանի պարետի կոպտությունների ու անտակտության մասին: Ազատ մնացած կոմիտեականները Թատերական հրապարակում հավաքված մի քանի հազար մարդկանցից պահանջում են հեռանալ և ամեն կերպ խուսափել բանակի հետ ընդհարումից: «Ռոսիա» կինոթատրոնի մոտ մարդկանց ճանապարհը փակում են տանկերը: Սակայն բնակչության երթը շարունակվում է: Երկաթուղային կամուրջի մոտ անսպասելիորեն հարձակվում են զինվորականները: Տեղի է ունենում ընդհարում զինվորների մեղքով: Եվ այդ ամենը բարդում են կոմիտեի զլխին: Դրա համար Ա. Մանուչարյանը մեղադրում է հանրապետության դեկավարությանը:

Ասվել է, որ երկրաշարժի առաջին օրվանից կոմիտեականներն օգնում էին փրկարարական աշխատանքներին. այդ օրերին շարժումը որևէ միտինգ չի կազմակերպել, դեկտեմբերի 7-ից հետո դարաբաղյան հարցով որևէ պահանջ առաջ չի քաշվել, կոմիտեն երբեք էլ դեմ չի եղել երկրաշարժից տուժածներին երկրի առողջարանները հանգստի ուղարկելուն: Այդ ժամանակ ի՞նչ իշխանության ձգտում. դա լիովին հորինվել է: Աշոտ Մանուչարյանը պնդում և հավատացնում է, որ մեր ժողովուրդը «ոտքի կկանգնի, նորից կդրսևորի իրեն՝ որպես արդարության, մարդասիրության և ազատամտության ճանապարհին ամուր կանգնած մի անպարտելի համախումբ հանրություն» [6]:

Այստեղ կոպիտ սխալ է թույլ տրվել Հայկոմկուսի կենտկոմի և խորհրդային իշխանության դեկավար մարմինների կողմից, անշուշտ, ոչ առանց միութենական իշխանավորների ինսցուբյան: Օրինակ՝ ինչո՞ւ չօգտագործվեց կոմիտեականների ուժը, չընդունեցին նրանց առաջարկությունը, չընդգրկեցին կառավարական հանձնաժողովում: Փորձեցի այդ հարցի պատասխանը գտնել Սուրեն Հարությունյանի «Անցյալի և ներկայի մասին» գրքում, սակայն իզուր: Այո՛, անհրաժեշտ էր կոմիտեականների բոլոր ուժերն ու հնարավորությունները օգտագործել, այլապես շուրջ վեց ամիս նրանք մուկոսյան բանտերում չէին գտնվի և մարդկային այդքան հոգեկան տառապանքներ չէին կրի: Թե՛ Մ. Գորբաչովին և թե՛ մյուս պաշտոնյաններին ուղղված հարյուրավոր նամակներ մնում էին անպատասխան [7]: 1989թ. ամանորին Ղարաբաղյան շարժման Հայաստանի կոմիտեն, դիմելով հայրենակիցներին, կոչ է անում հավատարիմ մնալ Ազատության հրապարակում տրված երդմանը. «Պայքար, պայքար մինչև վերջ: Նաև ասված է՝ «Մենք ինչպես Ավարայրում և Սարդարապատում, այնպես էլ հիմա պետք է միավորվենք ու հաղթահարենք, որովհետև միասնական և նպատակամղված ժողովուրդն անպարտելի է...» [8]:

Կոմիտեականների և շարժման ակտիվիստների հետապնդումը շարունակվում է: Թե՛ միութենական և թե՛ հանրապետական դատախազությունների կազմակերպած խմբերը որոնում էին նրանց: Ադրբեջանի մամուլը հաղորդում է, թե Իգոր Մուրադյանը ձերբակալվել է Կիրովաբադում: Դա բացարձակ սուտ էր: Իգոր Մուրադյանի մայրը 1988 թ. դեկտեմբերի 18-ին ԽՍՀՄ Կենտկոմ գլխավոր քարտուղար Մ. Գորբաչովին ուղարկած հեռագրում հաղորդել է, որ իր որդի Իգոր Մուրադյանին ձերբակալել են ոչ թե Կիրովաբադում, այլ Երևանի իր տանը, դեկտեմբերի 15-ին՝ ժամը 22-ին, և տարել անհայտ ուղղությամբ [9]:

Մինչև 1989 թ. հունվարի 7-ը շարժման առաջամարտիկներից ձերբակալվել էին

12 հոգի, որոնցից «Ղարաբաղ» կոմիտեի անդամ չէր Խաչիկ Ստամբուլյանը[10]: Ձերբակալությունները կատարվել են առանց որևէ պատճառաբանության և դատախազի սանկցիայի, առանց հարազատներին տեղեկացնելու և նրանց գտնվելու տեղի մասին հայտնելու: Դա քաղաքական պատվեր էր, հայ ժողովրդին նսեմացնելու անմիտ քայլ: Այդ գործողության համար հայ պաշտոնյաները կարող էին իրենց համաձայնությունը չտալ: Սակայն ՀԽՍՀ դատախազ Վ. Նազարյանի 1988 թ. հունվարի 3-ին ստորագրած թ. 6 հրամանի համաձայն՝ իբր դատախազության տեղական մարմինները, մանավանդ խառն բնակչություն ունեցող շրջաններում, ոչինչ չեն արել արձակված «Ղարաբաղ» կոմիտեի գործունեության դեմ, որոնց ակտիվության պայմաններում թույլատրվել են բռնություններ, ջարդեր, հրդեհներ, սպանություններ: Այդ հրամանով աշխատանքից ազատվում է Արթուրյանի շրջանային դատախազ Վ. Վասիլյանը[11]:

Երկրի բարձր պաշտոնյա իշխանավորները, մամուլը, հեռուստատեսությունը և լրատվության մյուս միջոցները շարունակում էին կեղծել, որ իբր կոմիտեականները և շարժման առաջնորդները հայերին գրգռել են աղբբեջանցիների դեմ, փորձել են իշխանությունը գրավել, նրանք հայ ժողովրդի թշնամիներն են, կաշառակերներ, կողոպտիչներ, որոնք երկրաշարժի տարածքում զբաղվել են դիակապուտությամբ, դիտավորյալ խանգարել փրկարար աշխատանքները, ցույցեր են կազմակերպել, ծեծել զինվորներին: Կոմիտեականներին մեղադրում էին նաև չթույլատրված միտինգներ կազմակերպելու, փողոցային անկարգություններ, ազգամիջյան թշնամանք հրահրելու մեջ: Ձերբակալված կոմիտեականների կանայք վերադաս իշխանություններ ուղարկած իրենց բողոքում ժխտելով այդ ամենը՝ շեշտում են, որ «Ղարաբաղ» կոմիտեի իրենց ամուսինները ձգտել են ընդառաջելու Լեռնային Ղարաբաղի բնակչությանը և սահմանադրական, խաղաղ եղանակով հասնելու Հայաստանի ու Ղարաբաղի վերամիավորմանը, նրանք նաև օգնել են Աղբբեջանից բռնազաղթվածներին, տեղահանվածներին, ինչպես և երկրաշարժից տուժածներին: Սա է միակ ճշմարտությունը...

Հիմա մեր ամուսինների նկատմամբ պատրաստում են դատական ներկայացում, հաշվեհարդար: Մեզ ծանոթ են մեր երկրում կատարված այդպիսի շատ ներկայացումներ ու հաշվեհարդարներ, որոնց զոհ են դարձել տասնյակ միլիոնավոր անմեղ մարդիկ[12]:

Ազատագրական շարժման պայքարի առաջամարտիկների ձերբակալության դեմ իրենց ձայնը բարձրացրին հազարավոր մարդիկ, որոնց շարքերում կարելի է առանձնացնել գրող, սոցիալիստական աշխատանքի հերոս, ՍՍՀՄ ժողովրդական դեպուտատ Սերո Խանգադյանին, որն իր բողոքը դեկտեմբերի 18-ին ուղարկեց «Սովետական Հայաստան» թերթի խմբագրությանը: Գրող-հրապարակախոսը համոզված էր, որ իր բողոքը չի հրապարակվի, չնայած շատ ցանկալի կլիներ: Նա խարազանում է թերթի «Դժբախտության ժամ և պատասխանատվության ժամ» խմբագրականը, որտեղ փորձ է արվում վարկաբեկել, մերժել հայ ժողովրդի համար ոչ պակաս մի ցավ՝ Լեռնային Ղարաբաղը Աղբբեջանական ԽՍՀ-ի ստրուկտուրայից փրկելու, այդ հանրապետության հայկական շրջաններից աղբբեջանցի շովինիստների ձեռքով բռնությամբ իր հող ու տնից վտարված 360 հազար հայերի ողբերգության ցավը»: Գրողը հարցնում է, թե ինչո՞ւ մոռանալ մի քանի ամիս առաջ մեր ազգի գլխին սրով ու հրով թափված աղետը՝ Սունգայիթի, Մինգեչաուրի, Խոջալուի, Կիրովաբադի հարյուրավոր անմեղ հայերի կոտորածը..., Շուշի քաղաքից հայ մարդկանց վտարումը...»: Ապա անդրադառնալով «Ղարաբաղ» կոմիտեին՝ նշում է, թե իբր նրանք «փորձում են համաժողովրդական վշտից քաղաքական կապիտալ ստեղծել»: Այսպես մտածողները հեռու են ժողովրդական ցավը տեսնելուց: Հարցնում են ձեզ՝ որն է այդ «քաղաքական կապիտալը»: Չեք

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԼՐԱՏՈՒ 2017

ասում: Դրանից էլ ձեր այս բնորոշումը ստահող ու անհիմն լինելով, թշնամական է»: Ս. Խանգաղյանը չի ժխտում, որ կոմիտեականները, որոնք «10 ամիս կրակի մեջ այրվում են», անշուշտ, սխալներ են թույլատրում: Եվ փոխանակ այդ մասին հստակ ասելու, դուք նրանց «գող եք հռչակում, ուրիշի հաշվին ապրող: Ո՛ր է ձեր խիղճը», գինվորներն ի՞նչ իրավունքով են ներխուժում գրողների տունը, կոմիտեականներն այնտեղ ի՞նչ վատ բան են արել: Կոմիտեականների մասին ձեր տպագրածները երբեք էլ հարիր չէ հայ կոմունիստների օրգանում»[13]: Իսկ վերջում՝ «Երբեք էլ հայ ժողովրդի ազգային, մարդկային արժանապատվությունը այսքան ոտնահարված չի եղել, որքան արվում է այս մեզ համար ողբերգական օրերին»[14]:

Այդ հարցում Սերո Խանգաղյանը միակը չէր: Արխիվներում պահվում են նման հարյուրավոր նամակ-բողոքներ: Հայրենական պատերազմի և աշխատանքի վետերան, Հայկական ԽՍՀ գիտությունների ակադեմիայի թղթակից-անդամ, տեխնիկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Ղարաբաղյան շարժման Հայաստանի կոմիտեի անդամ Ռաֆայել Ղազարյանը 1988 թ. դեկտեմբերի 19-ին Ս. Գորբաչովին գրած ծավալուն նամակում նշում է, որ Երևանից նրա թռչելուց առաջ տված հարցազրույցից հայ ժողովուրդը հուսահատության դառնություն և արդարադատության վերջին հույսերի անկում է ապրում: Այդ մեծ գիտնականը նշում է, որ շարժման առաջամարտիկները իշխանության չեն ձգտել, նրանք կանգնած են եղել բյուրոկրատիային, կաշառակերներին մերկացնելու պատվանդանի վրա: Որոշ ընտրական օկրուգներում կոմիտեականների ազնիվ պայքարում տարած հաղթանակի համար ժողովրդական մասսաները նրանց սիրում և հարգում են:

1988 թ. դեկտեմբերի 26-ին տեղի ունեցած Հայաստանի Սովետական հանրազատարանի աշխատողների ընդհանուր ժողովը նշել է, որ Ղարաբաղյան շարժման ակտիվիստներին հետապնդում են, վարկաբեկում, այն դեպքում, երբ ոչ շատ առաջ կոմիտեի ղեկավարները հանրապետության ղեկավարության հետ բազմիցս համատեղ հանդես են եկել շարժման ակտիվիստների կողմից իրավիրված միտինգներում: Իսկ դա առաջ է բերել ժողովրդի վրդովմունքը: Ղարաբաղյան շարժման, հայկական կոմիտեի ղեկավարները իշխանության ձգտող ավանտյուրիստներ չեն, այլ համոզված հայրենասերներ բառի ամենալայն իմաստով: Ժողովուրդը պահանջում է դադարեցնել ակտիվիստների նկատմամբ իրագործվող բռնությունները և պահպանել օրինականությունը [15]:

Ֆիզիկայի ինստիտուտի աշխատավորների 1989 թ. հունվարի 18-ին տեղի ունեցած կոնֆերանսում նշվել է, որ միանգամայն անհասկանալի է, թե ինչու «Ղարաբաղ» կոմիտեի պահանջները բավարարելու համար սկսված շարժման մասնակիցները ձերբակալվում են: Հայտարարված երեսուներորդ փուլի վարչական ձերբակալումը դարձել է բանտային կալանավորում՝ առանց որևէ մեղադրանք ներկայացնելու: Լայն հասարակությունն այդ մասին տեղեկացված չէ: Ապա նշվում է, որ «Ղարաբաղ» կոմիտեի անդամները հայ ժողովրդի լայն շրջանների ներկայացուցիչներ են, նրանք Հայաստանի բնակչության մեծամասնության շահերի և սպասումների արտահայտիչ են, ԼՂԻՄ հայերի սահմանադրական պահանջների պաշտպան: Հայ ժողովրդի ողբերգության օրերին «Ղարաբաղ» կոմիտեի անդամները գտնվել են առաջին օգնություն ցույց տվողների շարքերում: Հնարավոր է, որ կոմիտեականները իրենց գործունեության ընթացքում թույլ են տվել սխալներ: Սակայն «Ղարաբաղ» կոմիտեի նկատմամբ կիրառվող գործողությունները ֆիզիկայի ինստիտուտի կոլեկտիվը գնահատում է որպես հակաժողովրդական և Հայաստանի համար հակաբարոյական ու ողբերգական: Կոնֆերանսը պահանջում է անհապաղ ազատել «Ղարաբաղ» կոմիտեի անդամներին և շարժման ակտիվիստներին [16]:

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԼՐԱՏՈՒ 2017

Համանման որոշումներ են ընդունել հանրապետության հարյուրավոր հասարակական կազմակերպություններ, հիմնարկ-ծեռնարկություններ, ընկերություններ, Երևանի «Հիդրոապրատուրա», «Քարի և սիլիկատների» զԱՄ, «Նեյրոն» ԱՄ, Հնագիտության և ազգագրության, Արևելագիտության, Լեզվի, Քիմիական ֆիզիկայի, ֆիզիոլոգիայի ինստիտուտներ, Էսթետիկական դաստիարակության հանրապետական կենտրոն, Էլեկտրատեխնիկական տեխնիկում և այլն: Շատ կազմակերպություններ ԽՍՀՄ - Պերագույն խորհրդի ընտրությունների համար պատգամավորներ են առաջադրում կոմիտեականներին: Դրանցից են Մեխանիկայի ինստիտուտը, Քիմիական ֆիզիկա, Փորձարարական բիոլոգիա, Բազալտ ԱՄ, «Ազատ» զԱՄ և այլն[17]: Սակայն Երևանի քաղկոմի բյուրոն մերժում է այդ բոլոր առաջարկությունները:

«Ղարաբաղ» կոմիտեի ձերբակալումը երբեք էլ իրավիճակը չփոխեց հանրապետությունում, ընդհակառակը, ավելի ծանրացրեց: 1989 թ. ապրիլի 28-29-ը տեղի ունեցած Երևանի քաղկոմի 2-րդ պլենումում ունեցած իր ելույթում Երևանի պետական համալսարանի հայ ժողովրդի պատմության ամբիոնի վարիչ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի թղթակից-անդամ Լենդրուշ Խուրշուդյանը նշել է, որ եթե շատերը մտածում են, թե դեկտեմբերին, երբ «ձերբակալվել են «Ղարաբաղ» կոմիտեի անդամները, վիճակը քաղաքում կարգավորվել է, ապա նրանք սխալվում են... Հանրապետության ղեկավարությունը խորշում է մտավորականությունից»[18]:

Հանրապետությունում հարյուրավոր կազմակերպություններ, հիմնարկություններ, ընկերություններ իրենց ժողովներում քննարկում էին բանտված կոմիտեականների հարցը և իշխանություններից պահանջում նրանց անհապաղ ազատ արձակել: Այդ ժամանակ Մոսկվան վարում էր հետևյալ քաղաքականությունը. չպետք է լինի հաղթող և պարտվող, հավասարակշռություն պահել երկու հանրապետությունների միջև: Օրինակ, երբ դեկտեմբերին ձերբակալություններն սկսվեցին Հայաստանում, նույնը կատարվում էր նաև Ադրբեջանում: «Դրոշակի» հաղորդման համաձայն՝ այդ ժամանակ Ադրբեջանում պաշտոնազրկվել և ձերբակալվել է 2500 մարդ [19]:

Մ. Գորբաչովի ասածներից ոգևորվել էին Հայաստանի իշխանավորները: Հայկոմկուսի կենտկոմի առաջին քարտուղար Ս. Հարությունյանը դեկտեմբերի 17-ին հեռուստատեսությամբ նույնպես բացասաբար է արտահայտվել կոմիտեականների հասցեին, և վարկաբեկել շարժման առաջամարտիկներին: Նա հայտարարում է, որ Ղարաբաղի հարցի արդարացի լուծման պահանջների քողի ներքո «կոմիտեականները բացահայտ պայքար են մղում իշխանության համար» և կոչ է անում «պատասխանատվության կանչել բոլոր նրանց, ովքեր գործում են ժողովրդին հակառակ» [20]: Դեկտեմբերի 19-ին Երևանում տեղի ունեցած մամուլի ասուլիսում կոմիտեականների մասին զրպարտիչ արտահայտություններ է թույլ տվել նաև ԽՍՀՄ նախարարների խորհրդի նախագահ Ն. Ռիժկովը [21]: 1989 թ. հունվարի 7-ին Երևանի քաղկոմի հաշվետու-ընտրական կոնֆերանսում ունեցած իր ելույթում Ս. Հարությունյանը մի անգամ ևս կրկնում է կոմիտեին տված իր գնահատականը. «Այսպես կոչված «Ղարաբաղ» կոմիտեի քաղաքական արկածախնդիրները ոչ մի միջոցից չէին խորշում, օգտագործում էին ապակողմնորոշումն ու հերյուրանքը, չհամաձայնողներին վարկաբեկում էին որպես «ազգի դավաճանների», ճնշում էին գործադրում դեպուտատների վրա, պիկետներ էին կազմակերպում գործարանների մուտքի մոտ, շրջափակում էին վարչական շենքերը... Բանը հասել էր նրան, որ պայթուցիկ նյութեր և զենքեր էին պահեստավորում: Իրենց բնակարաններից հեռացնում էին մարդկանց:

Հարկավոր էր պարզորոշ տեսնել Լեռնային Ղարաբաղի պրոբլեմի և «Ղարաբաղ»

ինքնակոչ կոմիտեի պարագլուխների պրոպոկյացիոն խաղերի միջև ընկած անջրպետը...»[22]:

Հունվարի 17-ին Հայկոնկուսի կենտկոմի պլենումում Ն. Ռիժկովը հայտարարել է, թե «Ղարաբաղ» կոմիտեի ակտիվիստները իբրև «Ճակատագրական դեր են խաղացել ազգամիջյան կրքերը բորբոքելու, ազգային հողի վրա անկարգություններ կազմակերպելու, հայրենի տներից միանգամայն հազարավոր անմեղ քաղաքացիներ արտաքսելու, հանրապետությունում սոցիալ-քաղաքական լարվածություն բորբոքելու գործում»:

Ոչ միայն պաշտոնյաները, այլև հասարակության շրջաններում կային մարդիկ, որ չէին զլանում վարկաբեկել կոմիտեականներին: Երևանի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի ամբիոնի վարիչ Կ. Ազատյանի 1989 թ. հունվարի 24-ին ՀԿԿ կենտկոմի առաջին քարտուղար Ս. Հարությունյանին ուղարկած «Բաց նամակում», գրում է, թե «... սաղրիչների վրա միայն մատ թափ տալը քիչ է, բռնուցք պետք է թափահարել, նրանց ոչ միայն աստամները, զուլխները պետք է ջարդել, որ Ղարաբաղի տեղն էլ մոռանան»[23]: Զարմանալի է այդ ապիկարի դատողությունը բռնագաղթված հայրենակիցների մասին, որոնց բնորոշում է «հումորի զգացմունք չունեցող խղճուկ վախկոտներ», որոնք «լուրջ ընդունելով մեր բարեկամների «մահ հայերին» կատակ լողունգները, տուն-տեղ թողած, ոտաբոբիկ, սարսափահար եկել լցվել են մեր հայրենիքը: Դրանց բոլորին, մինչև վերջին մարդը, պետք է դուրս վռնդել Հայաստանից, թող գնան և իրենց վախկոտության համար պատասխան տան այնտեղ, որտեղ գրանցված են: Մեր քաջարի ղեկավարների իշխանության տակ վախկոտներ չպետք է ապրեն»[24]: Եզրակացությունը թողնում ենք ընթերցողին:

1989 թ. հունվարի 4-ի «Սովետական Հայաստան» թերթի թիվ 3-ում հրապարակված Արմենպրեսի հաղորդագրության մեջ նշված է, որ կոմիտեականները երկար ժամանակ դիմում էին չարտոնված միտինգների և հավաքների, որտեղ մշտապես բորբոքվում էին կրքերը և դրանց հետևած խմբակային խուլիգանական գործողությունները, որոնք ուղեկցվում էին շանտաժով, սպառնալիքներով, ֆիզիկական հաշվեհարդարներով, քաղաքացիների կյանքի ու արժանապատվության նկատմամբ ոտնձգություններով, իշխանությունների ներկայացուցիչներին դիմադրությամբ»:

1989 թ. հունվարի 10-ի «Սովետական Հայաստան»-ը հրապարակվել է «Հայկական ՍՍՀ ներքին գործերի մինիստրությունում» հաղորդումը, որտեղ շարադրված է 1988 թ. փետրվարից մինչև դեկտեմբերի կեսերը հանրապետությունում տեղի ունեցած գործողությունների ֆոնի վրա Ղարաբաղյան շարժման Հայաստանի կոմիտեի գործունեության ընդհանուր պատկերը: 1988 թ. նոյեմբերի 25-ից Երևանում մտցվել է պարետային ժամ, քաղաքացիների կյանքի անվտանգության երաշխավորման նպատակով դեկտեմբերի 5-ից հանրապետության 16 շրջաններում պարետային ժամ է սահմանվել: Հանրապետության 28 քաղաքներում և շրջաններում տեղի էին ունենում միտինգներ, 8 շրջանում՝ ընդհարումներ: Այս ամենի հետևանքով նախազգուշացվել է 275 անձ, վարչական կարգով կալանվել է 6 և տուգանվել 17 մարդ, կարգը խախտելու համար ներքին գործերի մարմիններ է տարվել հինգ հազար մարդ, վարչական կարգով կալանվել է ավելի քան 270 մարդ, առգրավվել է 39 միավոր հրազեն և 27 միավոր սառը զենք: Ադրեսի օրերին երկրաշարժի տարածք են գործուղվել «Ղարաբաղ» կոմիտեի որոշ անդամներ, Երևանի տարբեր վայրերում կազմակերպվել են միտինգներ, որոնց մասնակցել են մինչև հինգ հազար մարդ: Այս ամենը հաղորդելով՝ ներքին գործերի նախարարությունը մեղադրանք չի ներկայացնում կոմիտեականներին [25], որը զարմանալի է:

Դեռևս 1988-ի նոյեմբերին «Ղարաբաղ» կոմիտեի որոշմամբ ընդլայնվել էր կոմիտեականների կազմը՝ Ալբերտ Բաղդասարյան, Երջանիկ Աբգարյան, Ավետիս Իշխան-

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԼՐԱՏՈՒ 2017

յան, Դավիթ Շահնազարյան, Արշակ Սարգսյան: Նրանք համարվում էին պահեստային կոմիտեականներ: Այդ մասին մինչև կոմիտեականների ձերբակալումը չէր հայտարարվել, պահվում էր գաղտնի: Նրանց ձերբակալությունից հետո ստեղծվել է նախածեռնող խումբ՝ Ալբերտ Բաղդասարյանի գլխավորությամբ: «Հայք» թերթին տված հարցազրույցում նա նշում է, որ իրենք ամեն ինչ անում էին ձերբակալված կոմիտեականներին ստցնելու 1989 թ. մարտի 26-ին ԽՍՀՄ ժողովրդական դեպուտատների ընտրական ցուցակում, սակայն Մոսկվայի կողմից չի ընդունվել: 1989թ. փետրվարի 23-ին ազատության մեջ գտնվող կոմիտեականները, հանդես գալով հայտարարությամբ, նշել են, որ «իրենց ազգն ու արմատները անվերադարձ կորցրած հանրապետության դեկավարություն կոչվող պաշտոնամուկների ու կաշառակերների ոհմակը բռնությունների մի նոր ալիք է բարձրացրել... և փորձում է կասեցնել Հայոց համազգային շարժումը...»: Հանրապետության բնակչությանը կոչ է արվում մասնակցել սումգայիթյան ցեղասպանության տարեդարձի առթիվ կազմակերպվող համազգային միտինգներին և բոլորին տեղյակ պահել, որ «ՀՀ-ն չի շեղվի Արցախի պահանջատիրությունից և սահմանադրական պահանջներից»[26]:

Չէին դադարում բնակչության բողոք-մամակները: Նրանք իշխանություններից պահանջում էին կալանքից ազատել կոմիտեականներին: 1989 թ. գարնանը կազմակերպվել է ձերբակալված կոմիտեականների հասարակական պաշտպանության խորհուրդ, որը հայտնի էր «14-ի խորհուրդ» անունով: Կոմիտեն խնդիր ուներ կապ պահպանելու ձերբակալված կոմիտեականների ընտանիքների հետ, նրանց ցույց տալու բարոյական և նյութական օգնություն, համակարգելու հասարակական կազմակերպությունների և աշխատավորական կոլեկտիվների կողմից ընտրված հասարակական պաշտպանների նախապատրաստումը և այլն: Հասարակական պաշտպանություն կազմակերպելու նպատակով հավաքել գործին առնչվող փաստաթղթեր, ամեն կերպ օգնել ձերբակալվածներին, հարցաքննությունների խախտման մասին դիմել հասարակական կարծիքի օգնությանը, համագործակցել նույն նպատակը հետապնդող հասարակական կազմակերպությունների հետ, կոմիտեի գործունեության մասին լայն ինֆորմացիա տալ հասարակությանը և այլն[27]: «14-ի կոմիտեն» 1989 թ. մայիսին հանդես է գալիս «Բաց նամակով»: Նշելով, որ մինչև հիմա Արցախյան համաժողովրդական շարժման դեկավարները գտնվում են անօրինական ձերբակալության մեջ. նրանք գիտնականներ են, գրողներ, լրագրողներ, գերագույն խորհրդի դեպուտատներ, որոնք ժողովրդի ընտրյալներն են և բարձր մտավորականներ, նստեցնել նրանց մեղադրյալի աթոռին, «նշանակում է նույն աթոռին նստեցնել ողջ հայ մտավորականությանը, ողջ հայ ժողովրդին»[28]:

Հանրապետության քաղաքներում և գյուղական բնակավայրերում շարունակվում էին միտինգներն ու ցույցերը: Դեռևս 1988 թ. դեկտեմբերի 19-ին Մատենադարանի մոտ տեղի ունեցած հանրահավաքը միջնորդել էր ռազմական պարետ գեներալ Ա. Մակաչևին, հանրապետության Ն. Գ. նախարար Հ. Հարությունյանին և Հայկական ԽՍՀ դատախազ Վ.Նազարյանին՝ պահանջել միութենական համապատասխան մարմիններից բանտից ազատել Մատենադարանի գիտական աշխատող, բանասիրական գիտությունների դոկտոր Լևոն Հակոբի Տեր-Պետրոսյանին շեշտելով, որ նա տաղանդավոր բանասեր է և պատմաբան, Հայաստանի գործող արևելագետ, միակ հեղինակն է սիրիա-հայկական պատմական և գրականագիտական կապերի[29]:

Ձերբակալված «Դարաբաղ» կոմիտեի համար խիստ անհանգստացած էին նաև հանրապետությունում բնակվող եզդիները, որոնց ազգային երրորդ համագումարը պահանջում էր անհապաղ ազատ արձակել կոմիտեականներին[30]:

«Ղարաբաղ» կոմիտեի ջերմ պաշտպան Գալինա Ստարովոյտովան 1989 թ. ամանորի առթիվ ուղարկած հեռագրում գրում է. «Այս ամանորի գիշերը մենք չենք կարող իրար շնորհավորել: Մենք մարել ենք լույսը և ի հիշատակ մեզանից հեռու գտնվողներին, կվշտակցենք նրանց: 1915 թվականից հետո եղել է ավելի նզովյալ տարի, քան այս: Արիացեք, հայեր, հարազատներս: Ցավում եմ կոմիտեի անդամներին: Այս պահին մենք կանգնած ենք բանտի դռներին...»[31]:

Ձերբակալված Ղարաբաղյան շարժման Հայաստանի կոմիտեի մասին հոգում էր նաև աշխարհասփյուռ հայությունը: Բերենք, թեկուզ, ֆրանսահայերի օրինակը: Փարիզում տպագրվող «Յառաջ» թերթի հաղորդումից իմանում ենք, որ «Սոլիտարիթե Ֆրանքո-Արմենիկեն կազմակերպությունը մարտի 7-ին կազմակերպել է ասուլիս՝ սվիդոված «Ղարաբաղ Կոմիտեի ձերբակալութեան ու Հայաստանի քաղաքական կացութեան նուիրում»[32]: Թերթը բացատրում է, որ «Ղարաբաղ Կոմիտեի 11 անդամներուն, ինչպես նաև անոնց հետ խ. Ստամբուլցեանի ու Ի. Սուրատեանի արգելափակման անընդունելի պարագաները, կազմակերպիչ միութիւնը մասնակցելու հրավիրեր էր կոմիտեի անդամների ընտանիքների կազմը, պաշտպան փաստաբան նշանակված Տ. Ժաքոպի, Ի. Լորէն, Քաթրին Քէսէճյան, ինչպես նաև պրոֆեսորներ՝ Ժ. Փ. Մահէ և Հ. Քարթանե[33]: Պրոֆեսոր Քարթան իր ելույթում վրդովմունք է հայտնել խորհրդային դեսպանություն ուղարկված նամակը անպատասխան թողնելու կապակցությամբ: Պրոֆեսոր Մահէն պատմել է, որ իր նախածեռնությամբ կազմակերպվել է ստորագրահավաք, որին արծազանքել են Եվրոպայի և Միացյալ Նահանգների հայագետների ավելի քան 60 հոգի: Նաև նշել է, որ «Մոնտի» թերթի փետրվարի 9-ի համարում բազմաթիվ ստորագրություններով հողված է տպագրվել ի պաշտպանություն կոմիտեականների, կազմակերպվել են բազմաթիվ միտինգներ, հավաքներ, հանդիպումներ և ասուլիսներ [34]: Հետզհետե ավելի ընդլայնվում էր «Ղարաբաղ» կոմիտեի պաշտպանության հարցը: 1989 թ. հունվարին հրապարակվում է Մովսես Գորգիսյանի հրատարակած «Մեղադրվում են» հավաքածուն, որն արժանի պատասխան էր հանրապետության պարագլուխներին: Ի պաշտպանություն բանտված կոմիտեականների հանդես է գալիս ակադեմիկոս Ա.Սախարովը: Բանտ այցելելուց բացի նաև Ստարովոյտովան ելույթներ են ունենում հրապարակայնորեն և պաշտպանում կոմիտեականներին: Մեծ թվով դիմումներ են ուղարկվում գլխավոր դատախազ Սուխարևի անունով և պահանջում ազատել նրանց: Ազգությամբ հրեա գրող Կիմ Բակշին «Օգոնյոկում» նամակ է հրապարակում (թարգ. տե՛ս «խորհրդային Հայաստան», թ. 237, 07.10.1989), որտեղ նշված է, որ «Ժողովրդին չի կարելի ոչխարի տեղ դնել. այդ մոլորությունը շատ թանկ է նստում: Ինձ համար անմտություն է, դաժանություն է ներկայացնում «Ղարաբաղ» կոմիտեի ձերբակալման, առանց դատ ու դատաստանի նրա անդամներին ամիսներով կալանքի տակ պահելու փաստը: 24^օ որ ժողովուրդն է նրանց առաջ քաշել: Սա հայ ժողովրդին չճանաչելու, նրա ազգային բնավորությունը չզիտենալու հետևանքն է»[35]:

Հայաստանի պետական անվտանգության կոմիտեի նախագահ Վ. Բաղամյանցի 1989 թ. փետրվարի 2-ին Հայկոմկուսի կենտկոմ ուղարկած գաղտնի հաղորդագրության մեջ ասված է, որ «պրակտիկորեն սփյուռքի ամբողջ ուժերը բացասաբար են ընդունել «Ղարաբաղ» կոմիտեի անդամների 30-օրյա վարչական կալանավորումը և դրան հաջորդած ներկայացված մեղադրանքը»: Ապա հաղորդում է, որ Հայկական բարեգործական ընկերությունը Լուիզ Սիմոնյանի ստորագրությամբ 1988 թ. դեկտեմբերին նամակ է ուղարկել խորհրդային ղեկավարությանը՝ պահանջելով հանդիպում ունենալ ԽՍՀՄ դեսպանի հետ՝ բողոք ներկայացնելու «Ղարաբաղ» կոմիտեի անդամների ձերբակալության հարցով և նախազգուշացնել, որ «ԽՍՀՄ-ում հայկական բնակչության

ճնշման դեպքում «ամբողջ աշխարհում կազմակերպվելու է բողոքի ակցիա»[36]:

Սվազ է Մոսկվայի բանտերում գտնվող Ղարաբաղյան շարժման Հայաստանի կոմիտեի անդամների բանտային առօրյայի մասին նյութերը: Շատ թե քիչ տեղեկություններ են հաղորդել Ռ. Ղազարյանն ու Հ. Գալստյանը իրենց հրապարակած նյութերում: Ռաֆայել Ղազարյանի կին՝ Գրիգորյա Ղազարյանը կարողանում է «ձեռքել» արգելքները և 1989 թ. մայիսի 16-ին Բուտիյան բանտում տեսակցել ամուսնու հետ: Տեսակցությունը տեղի է ունեցել հեռախոսով երկշերտ ապակյա միջնապատով սենյակում և տևել է մեկ ժամ: Ըստ նրա՝ Ռաֆայելի տեսքը շատ վատ էր, սարսափելի նիհարած, հողացավերի պատճառով հազիվ էր քայլում: Ռաֆայելին սկզբում տեղավորել էին մարդասպան ռեցիդիվիստների հետ: Դրա համար հացադուլ է հայտարարել և զգուշացրել, որ եթե իրեն չտեղափոխեն, ինքնասպանություն կգործի: Փետրվարի 20-ին նրան հայտնել են ազատ արձակելու մասին, սակայն նա պատասխանել է, որ ինքը դուրս չի գա, եթե չազատեն կոմիտեի մյուս անդամներին: Այնուհետև նրան հարցաքննության չեն կանչել: Նա կրկին հացադուլ է հայտարարել ու պահանջել իր հանդիպումը եղբոր՝ Վազգենի հետ: Ապրիլի 24-ին նորից հացադուլ է հայտարարել պահանջելով հարցաքննություն: Չստանալով բժշկական ոչ մի օգնություն՝ հասել էր մահամեծծ վիճակի: Նամակ է գրել Մ. Գորբաչովին՝ նշելով, որ եթե նա Ղարաբաղի հարցը չլուծի, ապա պերոստրոյկան կխրվի նրա կոկորդը: Իսկ Սուրեն Հարությունյանին գրած նամակում նշել է, թե գոնե մի անգամ մարդ եղիր և զբաղվիր երկրաշարժից տուժած շրջանների վերականգնման աշխատանքով: Նա հրաժարվել է փաստաբանից [37]: Մնացածների մասին այլ տեղեկություններ չունենք:

Կոմիտեականների ձերբակալության ժամանակ անդուլ գործում էին կոմիտեականների կանայք: Ռաֆայել Ղազարյանը գրում է, որ հատկապես բուռն ու հանդուգն պայքար էր ծավալել «կանանց ջոկատի խմբապետը»՝ Վազգեն Մանուկյանի կինը՝ Վարդուհին: Նա ելույթներ էր ունենում միտինգներում, նամակներ հղում տարբեր հասցեներով, տալիս հարցազրույցներ, հանդիպումներ ունենում հասարակական և քաղաքական գործիչների հետ, ստորագրություններ հավաքում և այլն: Վարդուհու և կոմիտեականների կանանց թիկունքում էին Թամար Բաբայան-Հաճյանը (Բոստոն), Լյուսի Ղանիեյանը և Սալբի Ղազարյանը (Լոս-Անջելես) և շատ ու շատ ուրիշներ: Պակաս ակտիվ չէր նաև Ռաֆայել Ղազարյանի կինը՝ Գրիգորյան, որը կարողացավ երկու անգամ փահաս երեխաների ձեռքերից բռնած՝ հանդիպել հանրապետության գլխավոր դատախազ Վ. Նազարյանի, Հուսիկ Հարությունյանի և Մոսկվայից ժամանած քննչական խմբի ղեկավար, գեներալ Տիտովի հետ: Հետաքրքիր է նաև այն, որ նա, հանդիպելով ակադեմիկոսների հետ, նրանցից պահանջում է ստորագրել Մոսկվա և արտասահման ուղարկած տասնյակ բողոքները և հեռագրերը[38]:

Կոմիտեականների ձակատագիրը նախ և առաջ կախված էր հանրապետության ընդհանուր քաղաքական վիճակից: «Ղարաբաղ» կոմիտեն արդարացվել է շնորհիվ ամողջ հայ ժողովրդի ակտիվ գործունեության և նրա մտավորականության ներկայացուցիչների նվիրվածության: Այդ պայքարին շատ օգնել է ակադեմիկոս Ա. Սախարովը: Դրանում հայ ժողովրդին սատարել են ԽՍՀՄ և ամբողջ աշխարհի ազնիվ մարդիկ[39]:

Հայկոմկուսի կենտկոմի քարտուղար Սուրեն Հարությունյանը 1989 թ. մայիսի 23-ին «Խորհրդային Հայաստան» թերթին տված հարցազրույցում ստիպված էր խոստովանելու, որ վերջին ժամանակներում իրադրությունը հանրապետությունում խիստ լարված է և սրվող: Նշել է, որ կոմիտեականներին մեղադրանք է ներկայացված: «Բայց, հաշվի առնելով մի շարք աշխատավորական կոլեկտիվների, երիտասարդության ներկայացուցիչների և բնակչության այլ խավերի ցանկությունները, ես դիմել եմ

ՄԵՏՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԼՐԱՏՈՒ 2017

ԽՍՀՄ գլխավոր դատախազ Ա. Յու. Սուխարևին՝ միջնորդելով մարդասիրական մոտեցում ցուցաբերել «Ղարաբաղ» կոմիտեի անդամների նկատմամբ: Կարծում են, որ մոտ օրերս ԽՍՀՄ դատախազությունը կարծազանքի մեր միջնորդությամբ»[40]:

Մի քանի օր անց մամուլում հրապարակվեց հաղորդում, որ, հանրապետության ղեկավարության դիմումի համաձայն, ԽՍՀՄ գլխավոր դատախազությունը «Ղարաբաղ» կոմիտեի գործը հանձնել է Հայկական դատախազության վարույթ, որը մայիսի 31-ին որոշում է ընդունել փոխել կասեցման միջոցը «Ղարաբաղ» կոմիտեի անդամների նկատմամբ և նրանց ազատել կալանքից: Նման որոշում է ընդունվել նաև Իգոր Մուրադյանի նկատմամբ[41]:

Ղարաբաղյան շարժման Հայաստանի կոմիտեն կալանքից ազատվել է 1989 թ. մայիսի 31-ին:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Համբարձում Գալստյան, Հոդվածներ, հուշագրություններ, հարցազրույցներ..., Եր., 2002, էջ 415:
2. Մեղադրվում են, Երևան, 1989, էջ 53-54, 55:
3. «Սովետական Հայաստան», թ. 292, 12.12.1988 թ.:
4. Համբարձում Գալստյան, նշվ. աշխ., էջ 419:
5. «Սովետական Հայաստան», թ. 293, 13.12.1988 թ.:
6. Տե՛ս Մեղադրվում են, էջ 70-78: Կոմիտեի հինգ անդամները ձերբակալվելուց հետո երկու շաբաթ կոմիտեն միանձնյա ներկայացնում էր կոմիտեական Ռաֆայել Ղազարյանը և կոորդինացնում դեռևս ազատության մեջ գտնվող ակտիվիստների գործունեությունը (Ռաֆայել Ղազարյան, Հաշվետու են..., Եր., 2003, էջ 225):
7. Տե՛ս «Հայրենիք» (Ազգային ինքնորոշում միավորում), 1989, թ. 7, էջ 40-41:
8. ՀԱԱ (Հայաստանի ազգային արխիվ), ֆ. 1159, ց. 3, գ. 55, թ. 5:
9. «Հայրենիք», թ. 7, էջ 38-39:
10. ՀԱԱ, ֆ. 1159, ց. 1, գ. 122, թ. 4-6: 1989 թ. հունվարի 10-ին Երևան-Մոսկվա Իլ-76 տրանսպորտային ինքնաթիռով Մոսկվա են տարվում Վանո Սիրադեղյանը, Սամսոն Ղազարյանը, Ղավիթ Վարդանյանը, Ռաֆայել Ղազարյանը, Աշոտ Մանուչարյանը, Խաչիկ Ստամբուլցյանը և փակում Բուտիրկայում, իսկ Լևոն Տեր-Պետրոսյանին, Բաբկեն Արաքցյանին, Վազգեն Մանուկյանին, Սամվել Գևորգյանին և Իգոր Մուրադյանին տարել էին մի քիչ շուտ և նետել Մատրոսկայա տիշինա բանտը:
11. Նույն տեղում, ց. 2, գ. 19, թ. 1-3:
12. Նույն տեղում, ց. 1, գ. 122, թ. 4-6:
13. Նույն տեղում, թ. 3:
14. Նույն տեղում, թ. 6:
15. ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 127, գ. 698, թ. 3:
16. Նույն տեղում, ֆ. 1, ց. 127, գ. 698, թ. 22-23:
17. Նույն տեղում, ֆ. 157, ց. 67, գ. 69:
18. Նույն տեղում, գ. 66, թ. 10:
19. «Դրօշակ», ժժ տարի, թիվ 22-23, 1 մարտի 1989, էջ 24:
20. «Սովետական Հայաստան», թ. 298, 18.12.1988:
21. Նույն տեղում, թ. 302, 22.12.1988:

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԼՐԱՏՈՒ 2017

22. Նույն տեղում, ն.7. 08.01.1989:
23. ՀԱԿ-ի ընթացիկ արխիվ, թղթ. 3, թ. 36:
24. Նույն տեղում, թ. 39:
25. «Սովետական Հայաստան», թ. 8-9, 10.01.1989:
26. ՀԱԿ-ի ընթացիկ արխիվ, թղթ. 3, թ. 50:
27. Նույն տեղում, ֆ. 1159, ց. 1, գ. 140, թ. 2:
28. ՀԱԿ-ի ընթացիկ արխիվ, թղթ. ն.4, թ. 12:
29. Նույն տեղում, թղթ. ն. 6, թ. 1:
30. Նույն տեղում, թղթ. ն. 3, թ. 21:
31. Նույն տեղում, թ. 6-7:
32. «Յառաջ», 09. 03. 1989:
33. Նույն տեղում:
34. Նույն տեղում:
35. Տես Խորհրդային Հայաստանե, թ. 237, 07.10.1989:
36. ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 87, գ. 34, թ. 18:
37. «Հայրենիք», 1989, թ. 8, էջ 73-74: «Ղարաբաղ» կոմիտեի հարցաքննությունների 20 հատորանոց նյութերը պահվում են հանրապետության դատախազության չհրկիզվող պահարանում, շուրջ 28 տարի: Իմ բոլոր դիմումներին իրավունք տալ օգտվել այդ նյութերից, պատասխանել են մերժումով:
38. Ռաֆայել Ղազարյան, նշվ. աշխ., էջ 256:
39. С. А. Амбарцумян, նշվ. աշխ., էջ 92:
40. «Խորհրդային Հայաստան», ն. 124, 24.05.1959:
41. Նույն տեղը, թ. 131, 01.06. 1989:

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

**«Ղարաբաղ» կոմիտեի ձերբակալության շուրջ
Հրանտ Աբրահամյան**

1988թ. դեկտեմբերի 7-ին տեղի ունեցած Սպիտակի աշխարհացունց երկրաշարժից Խորհրդային Հայաստանը մեծ վնաս կրեց: Օգտվելով առիթից՝ երկրի բարձրագույն իշխանության հանձնարարությամբ ձերբակալվում են Ղարաբաղյան շարժման Հայաստանի «Ղարաբաղ» կոմիտեի անդամները և տարվում Մոսկվայի բանտերը: Երկրի լրատվամիջոցներն ամեն կերպ վարկաբեկում են բանտարկված կոմիտեականներին և հազար ու մի արարքներ ու կեղծիքներ վերագրում նրանց: Կոմիտեականներին վարկաբեկելու և մեղադրելու գործում քիչ մեղք չունեին նաև հանրապետության և Միության մի շարք բարձր պաշտոնյաներ: **Արդյունքում՝ 1989 թ. մայիսի 31-ին ազատ են արձակվում կոմիտեականները:**

РЕЗЮМЕ
Об аресте комитета “Карабах”
Грант Абраамян

Ключевые слова: землетрясение, спасательные работы, зона бедствия, пресса, сбор информации, органы управления, преследования активистов, насилие.

Советская Армения понесла огромные потери в результате всемирно ошеломляющего землетрясения в Спитаке 7 декабря 1988г. Пользуясь случаем, члены комитета Армения («Карабах») карабахского движения были арестованы и доставлены в различные тюрьмы Москвы комиссией верховной власти страны. СМИ страны любым возможным способом дискредитировали арестованных и приписывали им тысячу и одно действие и фальсификации. Многие чиновники Союза и Республики имели достаточную вину в дискредитации и обвинении членов. В результате, члены Комитета были освобождены 31 мая 1989г.

SUMMARY
On the arrest of the “Karabakh” Committee
Hrant Abrahamyan

Keywords: *earthquake, rescue operations, disaster area, press, information gathering, administration, the persecution of activists, violence*

Soviet Armenia has incurred big losses in the result of world-stunning earthquake in Spitak on December 7, 1988. On this occassion, the members of Armenia Committee ("Karabakh") of Karabakh movement were arrested and taken to different prisons of Moscow by the commission of the country's supreme authority. Country's mass media discredited the imprisoned members using all the possible means and ascribed to them numerous actions and falsifications. Many officials of the Union and the Republic were responsible for discrediting and blaming the members. In the result, the Committee members were set free on May 31, 1989.